

Rozdział I. Wymagania apelacji w sprawach cywilnych

1. Sprawy cywilne

Kwalifikacja sprawy następuje w chwili wniesienia pozwu. Apelacja stanowi zaś kontynuację postępowania rozpoczętego przed sądem I instancji, zainicjowaną przez stronę niezadowoloną z rozstrzygnięcia. Tym samym sprawa uznana przez sąd I instancji za sprawę cywilną pozostaje nią do momentu zakończenia postępowania.

Dla porządku jednakże warto przypomnieć zakres spraw cywilnych w rozumieniu KPC. Wprowadzenie do art. 1 KPC **legalnej definicji sprawy cywilnej** ma na celu sprecyzowanie kategorii sporów rozstrzyganych w postępowaniu cywilnym. Definicja ta opiera się na dwóch kryteriach: 1) materialnym oraz 2) procesowym.

Przez sprawę cywilną w **ujęciu materialnym** należy rozumieć taką sprawę, w której ochrona prawna sprowadza się do wywołania skutku w zakresie stosunku cywilnoprawnego *sensu largo*, a więc stosunku osobistego, rodzinnego lub majątkowego, którego uczestnicy występują w charakterze równouprawnionych podmiotów. Jeżeli choćby jeden z nich uzyskuje pozycję organu działającego z mocy swej władzy zwierzchniej, to stosunek taki nie jest stosunkiem cywilnoprawnym¹.

Natomiast, biorąc pod uwagę **kryterium procesowe**, sprawami cywilnymi są sprawy, które nie ze swojej istoty, ale z woli ustawodawcy zostały poddane właściwości sądów powszechnych i SN (np. sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych)².

Katalog spraw cywilnych z art. 1 KPC obejmuje sprawy z powództwa o **świadczenie, o ustalenie** istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa oraz o **ukształtowanie** stosunku prawnego lub prawa³.

Z woli ustawodawcy i w oparciu o kryterium formalne do spraw cywilnych można zaliczyć m.in. sprawy z:

- 1) ustawy z 17.6.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji:
 - a) w przedmiocie żądania zwolnienia rzeczy lub prawa majątkowego od zabezpieczenia lub egzekucji administracyjnej (art. 40 § 2),

¹ Z. Resich, Dopuszczalność drogi sądowej w sprawach cywilnych, Warszawa 1962, s. 49.

² M. Uliasz, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. I, Warszawa 2007, s. 136.

³ A. Góra-Błaszczkowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Legalis 2019, komentarz do art. 1, uw. 16.

- b) w przypadku zbiegu egzekucji administracyjnej i egzekucji sądowej (art. 62),
- c) o wyjawienie majątku (art. 71 § 1),
- d) o pozostawienie pomieszczeń w użytkowaniu zobowiązanego (art. 110g § 6);
- 2) ustawy z 26.6.1974 r. – Kodeks pracy: nieunormowane w art. 87 i 88 (art. 90);
- 3) ustawy z 9.6.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich:
 - a) w przedmiocie wymierzenia i uchylenia kary pieniężnej oraz jej ściągania w drodze egzekucji sądowej (art. 20 § 1 i 4),
 - b) w sprawach dotyczących nieletnich (art. 27);
- 4) ustawy z 5.1.2011 r. – Kodeks wyborczy:
 - a) w sprawach protestów (art. 321 § 1–2),
 - b) do rozpoznawania protestów wyborczych (art. 393);
- 5) ustawy z 6.12.1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów:
 - a) do zarządu nad przedsiębiorstwem zastawcy (art. 27 ust. 2),
 - b) do postępowania rejestrowego (art. 44);
- 6) ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy:
 - a) przy egzekucji zasądzonych roszczeń cywilnych, orzeczonej grzywny, świadczenia pieniężnego oraz należności sądowych (art. 25 § 1),
 - b) do tytułów egzekucyjnych (art. 26),
 - c) do wykonania przepadek przedsiębiorstwa przez jego sprzedaż w całości lub w zorganizowanej części (art. 187a § 4),
 - d) do zarządu przymusowego (art. 195c),
 - e) przy podziale sumy uzyskanej z egzekucji – należności z tytułu obowiązku naprawienia szkody, nawiązki lub świadczenia pieniężnego (art. 196 § 2);
- 7) ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego:
 - a) w kwestiach dotyczących pełnomocnika (art. 89),
 - b) w postępowaniu zabezpieczającym (art. 292 § 1),
 - c) w sprawach o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie (art. 558);
- 8) ustawy z 20.8.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym: do postępowania przed sądami rejestrowymi (art. 7);
- 9) ustawy z 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych: w postępowaniu z odwołań od decyzji Zakładu (art. 83 ust. 2);
- 10) ustawy z 30.8.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi:
 - a) do doręczenia pism w postępowaniu sądowym przez operatora pocztowego (art. 65 § 2),
 - b) do postępowania dowodowego, o którym mowa w art. 106 § 3 (art. 106 § 5),
 - c) do przeprowadzania dowodów, o których mowa w art. 296 § 1 (art. 296 § 2),
 - d) w sprawach nieunormowanych w niniejszej ustawie do postępowania w zakresie obrotu zagranicznego (art. 300).

Orzecnictwo⁴

Prawo do apelacji w sprawie z zakresu ubezpieczeń społecznych

Ubezpieczonemu przysługuje apelacja w sprawie o każdego rodzaju świadczenie z ubezpieczenia społecznego, jeśli sąd I instancji w części zmienił decyzję organu rentowego i nie oddalił odwołania w pozostałym zakresie (art. 367 § 1 w zw. z art. 477¹⁴ § 1 i 2 KPC).

(postanowienie SN z 8.12.2016 r., II UZ 60/16, Legalis)

Apelacja w sprawie o jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy

Ubezpieczonemu przysługuje apelacja w sprawie o jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy, jeśli sąd I instancji w części zmienił decyzję organu rentowego i nie oddalił odwołania w pozostałym zakresie (art. 367 § 1 w zw. z art. 477¹⁴ § 1 i 2 KPC).

(uchwała SN z 4.8.2016 r., III UZP 11/16, Legalis)

Sprawa z odwołania od poszczególnej decyzji organu rentowego jako jedna sprawa cywilna – brak znaczenia łącznego rozpoznania spraw z odwołań od kilku decyzji

1. W sprawie z zakresu ubezpieczeń społecznych przedmiot rozpoznania sprawy sądowej wyznacza decyzja organu rentowego, od której wniesiono odwołanie.
2. Połączenie spraw do jednoczesnego rozpoznania w trybie art. 219 KPC ma jedynie techniczny charakter, nie oznacza powstania jednej nowej sprawy, a każda z połączonych spraw zachowuje samodzielność wymagającą odrębnego rozstrzygnięcia. Z tego wynika, że sąd, rozpoznając apelację od wyroku sądu I instancji zapadłego w dwóch połączonych sprawach, toczących się na skutek odwołania od dwóch decyzji organu rentowego dotyczącej podlegania przez zainteresowanego ubezpieczeniom oraz ustalającej podstawę wymiaru składek na te ubezpieczenia – rozpoznawał apelacje w dwóch sprawach, czego nie zmienia okoliczność, że obie decyzje były ze sobą powiązane, i że odwołania od tych decyzji opierały się na tych samych zarzutach.

(postanowienie SN z 2.7.2012 r., I UZ 65/12, Legalis)

2. Dopuszczalność wniesienia apelacji

Zgodnie z art. 176 ust. 1 Konstytucji RP postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne. Podstawą prawną wniesienia apelacji w postępowaniu cywilnym jest art. 367 § 1 KPC, zgodnie z którym apelacja przysługuje od merytorycznego wyroku sądu I instancji (rozstrzygającego co do istoty sprawy) do sądu II instancji.

⁴ Orzecnictwo zawarte w części teoretycznej, dotyczące poszczególnych aspektów konstrukcyjnych apelacji, zostało uaktualnione do brzmienia przepisów obowiązujących w momencie sporządzenia niniejszego wydania publikacji. Uwzględnia w szczególności nowelizację KPC z 4.7.2019 r., która w sposób znaczący wpłynęła na model wskazanego środka odwoławczego.

Apelacja jest środkiem odwoławczym o charakterze zwyczajnym, dewolutywnym (rozpoznawanym przez sąd wyższej instancji) i suspensywnym (wstrzymującym uprawomocnienie się orzeczenia w zaskarżonym zakresie)⁵.

Zgodnie z zasadą skargowości wyrażoną w Kodeksie postępowania cywilnego każdy wyrok sądu I instancji podlega zaskarżeniu bez względu na: 1) rodzaj sprawy, 2) wartość przedmiotu sporu czy 3) zakres zaskarżenia⁶.

Apelacja w sprawach cywilnych przysługuje od:

- 1) wyroku końcowego (art. 316 § 1 KPC);
- 2) wyroku częściowego (art. 317 § 1 KPC);
- 3) wyroku wstępnego (art. 318 § 1 KPC);
- 4) wyroku łącznego (art. 219 KPC);
- 5) wyroku uzupełniającego (art. 351 § 1 i 3 KPC);
- 6) wyroku zaocznego – jedynie powodowi (art. 339 § 1, art. 342 KPC);
- 7) postanowienia rozstrzygającego co do istoty sprawy w postępowaniu nieprocesowym (art. 518 KPC);
- 8) wyroku wydanego w postępowaniu uproszczonym (art. 505⁹ KPC)⁷.

Apelacja nie przysługuje od:

- 1) nakazu zapłaty wydanego w postępowaniu nakazowym (art. 493 § 1 KPC);
- 2) nakazu zapłaty wydanego w postępowaniu upominawczym (art. 505 § 1 KPC);
- 3) nakazu zapłaty wydanego w europejskim postępowaniu nakazowym (art. 505¹⁹ KPC);
- 4) wyroku zaocznego, w przypadku gdy zaskarża go pozwany (art. 344 § 1 KPC).

Postępowanie apelacyjne opiera się na zasadzie formalizmu procesowego, gdyż czynności podejmowane w postępowaniu apelacyjnym mają charakter zorganizowany pod względem formalnym, mogą być podejmowane w określonym czasie i miejscu⁸.

W literaturze wskazuje się, że dopuszczalność wniesienia apelacji uzależniona jest od kumulatywnego spełnienia poniższych warunków:

- 1) istnienia orzeczenia,
- 2) istnienia interesu prawnego we wniesieniu apelacji,
- 3) zachowania terminu przewidzianego dla apelacji,
- 4) możliwości zaskarżenia orzeczenia apelacją,
- 5) legitymacji podmiotu do wniesienia apelacji,
- 6) zachowania formy przewidzianej dla apelacji,
- 7) uiszczenia opłaty od apelacji⁹.

Apelacja może być wniesiona wyłącznie od wyroku istniejącego, gdyż nie jest możliwe zaskarżenie czegoś, co nie istnieje w świetle prawa. Orzeczeniem nieistniejącym (*sententia*

⁵ E. Marszałkowska-Krześ (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Legalis 2019, komentarz do art. 367, uw. 2.

⁶ S. Jaworski, Apelacje cywilne i karne. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych, Warszawa 2016, s. 3.

⁷ D. Wetoszka, M. Rydlichowski, J. Gręndzińska, Apelacje w sprawach gospodarczych na przykładach i wzorach, Warszawa 2018, s. 4.

⁸ S. Jaworski, Apelacje cywilne i karne, s. 4.

⁹ H. Pietrkowski, Czynności procesowe, s. 386.

non existens) jest orzeczenie wydane przez właściwy organ, lecz pozbawione istotnych cech ustawowych, np. nieogłoszone, nieopatrzone podpisem sędziego¹⁰.

Apelację od wyroku sądu rejonowego rozpoznaje sąd okręgowy, a od wyroku sądu okręgowego jako I instancji – sąd apelacyjny (art. 367 § 2 KPC). Podkreślenia wymaga fakt, że funkcja sądu odwoławczego ma charakter kontrolny w stosunku do wyroku sądu I instancji, co oznacza, iż sąd II instancji ponownie rozpoznaje sprawę rozstrzygniętą przez sąd niższej instancji w sposób merytoryczny, ograniczony jedynie granicami zaskarżenia. Tym samym rola sądu odwoławczego nie sprowadza się jedynie do kontroli legalności orzeczenia wydanego w I instancji.

Literatura przedmiotu wyróżnia dwa rodzaje apelacji: 1) pełną oraz 2) ograniczoną. Apelacja pełna oderwana jest od podstaw, tj. od reglamentowanej przez ustawodawcę listy możliwych zarzutów, zapewniając apelującemu pełną swobodę przy formułowaniu zarzutów apelacyjnych. Sąd II instancji ma obowiązek zastosować przepisy prawa materialnego, bez względu na stanowisko stron w zakresie zarzutów. Z kolei apelacja ograniczona występuje jedynie w postępowaniu uproszczonym oraz w europejskim postępowaniu w sprawie drobnych roszczeń. Jej funkcją nie jest ponowne rozpoznanie sprawy, a jedynie kontrola wyroku sądu I instancji. Co do zasady nie jest możliwe powoływanie nowych faktów i dowodów. Sąd odwoławczy związany jest apelacją ograniczoną, opartą na skatalogowanych przez ustawodawcę zarzutach¹¹.

Zasada formalizmu postępowania apelacyjnego oznacza również, że ten środek odwoławczy może być wniesiony jedynie przez podmiot posiadający zarówno legitymację, jak i interes prawny do zaskarżenia wyroku. Dysponentami postępowania apelacyjnego są uprawnione podmioty, które decydują o jego przedmiocie i zakresie zaskarżenia. Zauważyć należy, że legitymacja do wniesienia apelacji nie jest odpowiednikiem ogólnej legitymacji procesowej, ponieważ jej istnienie nie zależy od relacji danego podmiotu do przedmiotu sporu, lecz od relacji skarżącego do postępowania, w którym wydano zaskarżone orzeczenie¹².

Podmiotami uprawnionymi do wniesienia apelacji od wyroku są:

- 1) strona postępowania, lecz jedynie w przypadku, gdy jest pokrzywdzona rozstrzygnięciem sądu I instancji (*gravamen*);
- 2) każdy ze współuczestników postępowania samodzielnie;
- 3) interwenient uboczny (samoistny i niesamoistny);
- 4) prokurator (art. 60 § 2 KPC);
- 5) Rzecznik Praw Obywatelskich (art. 14 pkt 4 RPOU w zw. z art. 60 § 2 KPC);
- 6) Rzecznik Praw Dziecka (art. 10 ust. 1 pkt 3 RPDU w zw. z art. 60 § 2 KPC);
- 7) organizacje pozarządowe (art. 61 i 62 KPC);
- 8) inspektor pracy (art. 63¹ i 63² KPC);
- 9) powiatowy (miejski) rzecznik praw konsumentów (art. 63³ i 63⁴ KPC)¹³.

Warto zwrócić uwagę na kwestię istotną z punktu widzenia zawodowego pełnomocnika, a mianowicie rozstrzygnięcie w przedmiocie **kosztów procesu** zawarte w wyroku I instancji. Zaskarżenie wyroku I instancji, nawet częściowe, powoduje, że zawarte w nim orze-

¹⁰ M. Manowska, *Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz*. Orzecznictwo, Warszawa 2016, s. 23.

¹¹ H. Pietrkowski, *Czynności procesowe*, s. 384–386.

¹² T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 67 i cytowana tam literatura.

¹³ D. Wetoszka, *Apelacje*, s. 5.

czenie o kosztach pozostaje zawieszone do czasu wydania wyroku przez sąd II instancji. Postanowienie mające za przedmiot rozstrzygnięcie o kosztach procesu może być zaskarżone na dwa sposoby: 1) zażaleniem lub 2) apelacją. Jeśli strona chce zaskarżyć jedynie postanowienie o kosztach, powinna wnieść zażalenie w trybie art. 394 § 1 pkt 6 KPC w terminie określonym w art. 394 § 2 KPC. Wniesienie przez stronę apelacji zamiast zażalenia – jedynie co do rozstrzygnięcia o kosztach – spowoduje naruszenie terminu, co skutkować będzie odrzuceniem wniesionego środka odwoławczego jako spóźnionego (art. 373 § 1 w zw. z art. 397 § 3 KPC). Natomiast zaskarżenie apelacją orzeczenia co do istoty sprawy powoduje zaskarżenie również rozstrzygnięcia o kosztach procesu.

Powyższe ma zastosowanie także do zamieszczonego w wyroku rozstrzygnięcia w przedmiocie rygoru natychmiastowej wykonalności. Zgodnie z art. 394¹⁴ § 1 pkt 3 KPC stronie przysługuje zażalenie na postanowienie dotyczące nadania wyrokowi klauzuli natychmiastowej wykonalności do innego składu sądu I instancji, który wydał zaskarżone postanowienie. Przepis ten nie wyłącza również możliwości zaskarżenia postanowienia nadającego wyrokowi rygor natychmiastowej wykonalności w drodze apelacji, jeśli strona skarży wyrok co do istoty sprawy. W literaturze wskazuje się, że ściśle powiązanie orzeczenia w zakresie nadanego mu rygoru natychmiastowej wykonalności z rozstrzygnięciem co do istoty sprawy przemawia za dopuszczalnością takiego rozwiązania¹⁴.

Orzecznictwo

Niedopuszczalność zaskarżania uzasadnienia orzeczenia

Wniesienie środka odwoławczego możliwe jest tylko wtedy, gdy kodeks go dopuszcza od określonego rodzaju orzeczeń czy ich uzasadnień. Dowodzenie, że kwestionowane postanowienie sądu I instancji podlegało zaskarżeniu apelacją, upada w konfrontacji z postanowieniami: art. 367 § 1 KPC, w myśl którego apelacja przysługuje od wyroków w procesie oraz art. 518 KPC, w myśl którego apelacja przysługuje w postępowaniu nieprocesowym od postanowień orzekających co do istoty sprawy. Niemożliwa – w obowiązującym stanie prawnym – jest korektura motywów rozstrzygnięcia w drodze apelacji bądź kasacji.

(postanowienie SN z 7.11.2003 r., V CZ 106/03, *Legalis*)

Niedopuszczalność apelacji od orzeczenia nieistniejącego w sensie prawnoprocesowym

1. Apelację można wnieść wyłącznie od istniejącego orzeczenia sądu I instancji. Nie można więc wnieść apelacji od orzeczenia, które w sensie prawno-procesowym w ogóle nie istnieje, jak również od orzeczenia, w którym brakuje rozstrzygnięcia o całości przedstawionego pod osąd roszczenia procesowego. Wywiedzenie apelacji jest w takich przypadkach niedopuszczalne, ponieważ brakuje substratu zaskarżenia.
2. W razie pominięcia przez sąd I instancji rozstrzygnięcia (pozytywnego, negatywnego) o zgłoszonym żądaniu lub o jego części strona ma prawo złożyć, przewidziany w art. 351 § 1 KPC, wniosek o uzupełnienie orzeczenia. Wniosek o uzupełnienie orzeczenia nie konkuruje ze środkami odwoławczymi, a stanowi remedium, które może otworzyć drogę do skutecznego wniesienia apelacji.

(postanowienie SN z 13.8.2015 r., I CZ 58/15, *Legalis*)

¹⁴ E. Marszałkowska-Krześ (red.), Kodeks, komentarz do art. 367, uw. 10–11.

Niedopuszczalność rozpoznania zażalenia opartego na tożsamych zarzutach jak apelacja

Z chwilą wniesienia przez powoda apelacji, w której zawarł zarzuty dotyczące rozstrzygnięcia sądu I instancji o kosztach procesu i kosztach sądowych, rozpoznanie jego zażalenia – opartego na tożsamych zarzutach – stało się niedopuszczalne. W takiej sytuacji postępowanie wywołane zażaleniem należy umorzyć, na zasadzie art. 355 § 1 KPC.

(wyrok SA w Krakowie z 30.6.2015 r., I ACa 522/15, *Legalis*)

Apelacja wniesiona od nieistniejącego w części orzeczenia sądu I instancji; redakcja sentencji wyroku

Jeżeli sąd okręgowy w sprawie wysokości kapitału początkowego oraz emerytury, uwzględniając częściowo odwołanie ubezpieczonej, zmienił zaskarżoną decyzję organu rentowego i przyjął nowy wskaźnik wysokości podstawy wymiaru inny niż wskazany w zaskarżonej decyzji, nie oddalając odwołania w pozostałym zakresie, apelacja wniesiona od nieistniejącego – w tej części – orzeczenia sądu I instancji podlega odrzuceniu jako niedopuszczalna (art. 367 § 1 KPC). Sentencja wyroku powinna zawierać tak zredagowane rozstrzygnięcie sądu co do żądania stron, aby na jej podstawie możliwe było określenie zakresu powagi rzeczy osądzonej i skutków wyroku bez uciekania się do treści uzasadnienia tego wyroku. W konsekwencji odrzuceniu podlega apelacja od wyroku dotycząca takiej jego części, do której nie odnosi się sentencja tego wyroku, w szczególności w sytuacji, gdy w sentencji wyroku brak jest rozstrzygnięcia w przedmiocie „oddalenia powództwa w pozostałym zakresie”, ponieważ w rozumieniu przepisów prawa procesowego w tym zakresie orzeczenie nie zostało wydane.

(postanowienie SA w Szczecinie z 19.1.2015 r., III AUa 269/14, *Legalis*)

Pokrzywdzenie orzeczeniem jako przesłanka dopuszczalności środka zaskarżenia

Pokrzywdzenie orzeczeniem (*gravamen*) jest przesłanką dopuszczalności środka zaskarżenia, chyba że interes publiczny wymaga merytorycznego rozpoznania tego środka.

(uchwała SN (7) z 15.5.2014 r., III CZP 88/13, *Legalis*)

Możliwość zaskarżania orzeczenia korzystnego dla strony

Strona może, co do zasady, zaskarżać korzystne dla siebie orzeczenia, jeżeli zapadły one na podstawie, która może w przyszłości ze względu na powagę rzeczy osądzonej prowadzić do skutków dla niej niekorzystnych. Należy jednak odróżnić samą możliwość zaskarżania tego rodzaju orzeczeń, wynikającą z wykładni utrwalonego w orzecznictwie pojęcia *gravaminis*, tj. interesu prawnego w zaskarżeniu, który zachodzi wtedy, gdy orzeczenie jest w sensie prawnym obiektywnie niekorzystne dla skarżącego, gdyż z punktu widzenia skutków związanych z prawomocnością materialną, nie uzyskał takiej ochrony prawnej, którą zamierzał osiągnąć w postępowaniu poprzedzającym wydanie orzeczenia od niedopuszczalności zaskarżenia z innych przyczyn. Podstawą powyższego rozumienia pojęcia *gravamen* jest ocena, że tylko potrzeba uzyskania ochrony prawnej i wywodzonego stąd interesu prawnego racjonalizuje możliwość korzystania ze środków zaskarżenia, nie naruszając ich istoty.

(postanowienie SN z 27.10.2021 r., V CZ 73/21, *Legalis*)

Brak legitymacji współuczestnika sporu do zaskarżania orzeczenia przeciwko współuczestnikowi występującemu po tej samej stronie

Współuczestnik nie jest nigdy legitymowany do zaskarżenia orzeczenia przeciwko współuczestnikowi występującemu po tej samej stronie procesowej, choćby rozstrzygnięcie wydane przez sąd odnośnie do tego drugiego współuczestnika oddziaływało na rozstrzygnięcie sądu odnoszące się do niego.

(wyrok SN z 20.2.2020 r., IV CSK 566/18, Legalis)

Niemożliwość zaskarżenia przez współpозwanego wyroku w części oddalającej powództwo względem innych pozwanych

Współpозwanemu w procesie nie przysługuje prawo zaskarżenia wyroku w części oddalającej powództwo (w całości lub w części) w stosunku do pozostałego pozwanego, także wówczas, gdy uwzględnienie powództwa (w całości lub w części) w stosunku do innego pozwanego mogłoby mieć wpływ na zakres odpowiedzialności tego skarżącego. Zaskarżenie wyroku w części oddalającej powództwo względem innych pozwanych może nastąpić tylko przez powoda.

(postanowienie SN z 1.4.2003 r., II CKN 1413/00, Legalis)

Dopuszczalność jednoczesnego zażalenia na rozstrzygnięcie w sprawie zwrotu kosztów procesu i wniesienia apelacji

Wniesienie apelacji wyłącza dopuszczalność zażalenia na postanowienie o kosztach procesu zawarte w wyroku, niezależnie od kolejności składania tych środków odwoławczych (art. 394 § 1 pkt 6 KPC).

(postanowienie SN z 18.4.2013 r., III CZP 15/13, Legalis)

Strona uprawniona do wniesienia apelacji

Apelację może wnieść strona, której żądania i wnioski nie zostały uwzględnione, a nie strona, której interes prawny został naruszony orzeczeniem.

(postanowienie SN z 10.1.2002 r., I CZ 197/01, Legalis)

Zależność rodzaju środka odwoławczego od przedmiotu rozstrzygnięcia

O rodzaju środka odwoławczego decyduje przedmiot rozstrzygnięcia, a nie forma orzeczenia.

(postanowienie SN z 20.2.2003 r., II CZ 10/03, Legalis)

3. Uzasadnienie wyroku sądu I instancji

Nowelizacja KPC wprowadziła zmiany w zakresie publikacji oraz uzasadniania wyroków. Stosownie do brzmienia art. 326 § 1 KPC, ogłoszenie wyroku powinno nastąpić na posiedzeniu, na którym zamknięto rozprawę. Postanowieniem wydanym niezwłocznie po zamknięciu rozprawy sąd może odroczyć ogłoszenie wyroku na okres do 2 tygodni, a wyjątkowo do miesiąca po zamknięciu rozprawy. Terminy, na które sąd może odroczyć ogłoszenie wyroku, mają charakter instrukcyjny.

Ustawodawca wprowadził także wymogi formalne odnośnie do sposobu uzasadniania wyroków. Po pierwsze, uzasadnienie wyroku powinno być sporządzone w sposób zwięzły (art. 327¹ § 2 KPC). Po drugie, w uzasadnieniu należy zawrzeć:

- 1) podstawę faktyczną rozstrzygnięcia, a mianowicie: ustalenie faktów, które sąd uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, i przyczyn, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej oraz
- 2) wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku z przytoczeniem przepisów prawa (art. 327¹ § 1 pkt 1 i 2 KPC).

Istotne z punktu widzenia profesjonalnego pełnomocnika są zmiany w przedmiocie wniosku o uzasadnienie wyroku. Przede wszystkim wprowadzona została opłata stała od wniosku o uzasadnienie wyroku w wysokości 100 zł (art. 25b ust. 1 KSCU). Ponadto wprowadzony został podział na wyroki doręczane przez sąd z urzędu oraz na wniosek. Sąd z urzędu doręcza wyrok stronie działającej bez adwokata, radcy prawnego lub rzecznika patentowego, która na skutek pozbawienia wolności była nieobecna przy ogłoszeniu wyroku (art. 327 § 2 KPC), obu stronom w przypadku wyroku wydanego na posiedzeniu niejawnym (art. 327 § 3 KPC). W pozostałych przypadkach sąd doręcza wyrok jedynie na wniosek strony.

Jeśli zaś chodzi o pisemne uzasadnienie wyroku, sporządzane jest ono na wniosek strony o doręczenie wyroku z uzasadnieniem, zgłoszony w terminie tygodnia od dnia ogłoszenia wyroku (art. 328 § 1 KPC), natomiast w przypadku gdy wyrok doręcza się z urzędu, termin, o którym mowa w § 1, liczy się od dnia doręczenia wyroku (art. 328 § 2 KPC). Kolejnym *novum* jest obowiązek wskazania we wniosku o uzasadnienie wyroku zakresu uzasadnienia, tj. czy pisemne uzasadnienie ma dotyczyć całości wyroku, czy jego części, w szczególności poszczególnych objętych nim rozstrzygnięć (art. 328 § 3 KPC).

Wniosek niedopuszczalny, spóźniony, nieopłacony lub dotknięty brakami, których nie usunięto mimo wezwania, podlega odrzuceniu (art. 328 § 4 KPC).

Artykuł 329 § 2 KPC wprowadza termin na sporządzenie przez sąd pisemnego uzasadnienia wyroku – 2 tygodnie od dnia wpływu do właściwego sądu wniosku o doręczenie wyroku z uzasadnieniem, a jeżeli wniosek był dotknięty brakami – od dnia usunięcia tych braków. W przypadku niemożności sporządzenia uzasadnienia w terminie prezes sądu może przedłużyć ten termin na czas oznaczony (art. 329 § 4 KPC).

Wyrok z pisemnym uzasadnieniem doręcza się tylko tej stronie, która zgłosiła wniosek o doręczenie wyroku z uzasadnieniem (art. 331 § 1 KPC), zaś sporządzenie pisemnego uzasadnienia wyroku z urzędu nie zwalnia strony od obowiązku zgłoszenia wniosku o doręczenie wyroku z uzasadnieniem (art. 331 § 2 KPC).

4. Termin wniesienia apelacji

Kodeks postępowania cywilnego określa **2-tygodniowy termin** do wniesienia apelacji od wyroku sądu I instancji, a jeżeli doszło do przedłużenia terminu do sporządzenia pisemnego uzasadnienia wyroku – termin ten wynosi **3 tygodnie** (art. 369 § 1 i 1¹ KPC). W drugim wypadku o terminie tym sąd zawiadamia stronę, doręczając jej wyrok z uzasadnieniem. Jeżeli

w zawiadomieniu termin ten wskazano błędnie, a strona się do niego zastosowała, apelację uważa się za wniesioną w terminie. Termin do wniesienia apelacji jest terminem ustawowym i procesowym, który nie może być przedłużony ani skrócony. Termin ten liczony jest od doręczenia wyroku wraz uzasadnieniem. Co istotne, nowelizacja KPC zniosła możliwość wniesienia tzw. apelacji wprost, czyli bez uprzedniego żądania przez stronę sporządzenia pisemnego uzasadnienia wyroku.

Z ostrożności procesowej **we wniosku o uzasadnienie żąda się sporządzenia i doręczenia uzasadnienia wyroku wraz z jego sentencją**, mimo że SN stwierdził, iż wniosek o doręczenie wyroku sądu I instancji z uzasadnieniem, wniesiony w terminie określonym w art. 328 § 1 zd. 1 KPC, z reguły stanowi równocześnie żądanie sporządzenia tego uzasadnienia (uchw. SN z 18.8.2010 r., II PZP 7/10, Legalis). Wniosek powinien spełniać wymagania pisma procesowego i być złożony w terminie tygodniowym od dnia publikacji sentencji wyroku (art. 328 § 1 KPC). Bezskuteczne jest złożenie wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku przed jego publikacją¹⁵.

Ponadto, z uwagi na fakt, że jest to termin prekluzyjny, jego niedochowanie skutkować będzie odrzuceniem apelacji przez sąd II instancji na zasadzie art. 373 § 1 KPC¹⁶.

Należy mieć na względzie, że aby termin do wniesienia apelacji rozpoczął bieg, wyrok wraz z uzasadnieniem musi być skutecznie doręczony, stosownie do reguł dotyczących doręczeń określonych w art. 131 i n. KPC. Wadliwe doręczenie nie wywołuje skutków prawnych, a termin do wniesienia apelacji rozpoczyna bieg dopiero z chwilą, gdy wyrok z uzasadnieniem faktycznie dotrze do adresata¹⁷.

Termin do wniesienia apelacji podlega przywróceniu na zasadach ogólnych z art. 168 KPC. Jednakże sąd odwoławczy może dokonać oceny postanowienia sądu I instancji przywracającego termin do wniesienia apelacji, a zwłaszcza czy niewniesienie apelacji w terminie było przez stronę niezawinione (post. SN z 7.3.2007 r., II CZ 7/07, Legalis).

Złożenie przez stronę wniosku o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego z urzędu, jak również wniesienie środka odwoławczego od odmowy ich ustanowienia, nie ma wpływu na bieg terminu do wniesienia apelacji (art. 124 § 1 KPC). Jeśli okaże się, że po ustanowieniu adwokata z urzędu, okres biegnącego terminu do wniesienia apelacji jest niewystarczający w takim stopniu, iż prowadzi to do uchybienia terminu, strona może ubiegać się o przywrócenie terminu¹⁸.

Artykuł 369 § 3 KPC stanowi, że aby termin do wniesienia apelacji został zachowany, strona może przed jego upływem wnieść apelację do sądu II instancji. W takim przypadku sąd ten zawiadamia sąd I instancji o wniesieniu apelacji i żąda przedstawienia akt sprawy. Wniesienie apelacji do sądu niewłaściwego nie wywołuje skutków procesowych. W takim przypadku za dzień wniesienia apelacji należy uznać dzień wpływu apelacji do sądu właściwego lub nadania apelacji pod adresem sądu właściwego przez sąd niewłaściwy w polskiej placówce pocztowej operatora publicznego¹⁹. Jednak apelacje wniesione bezpośrednio do sądu II instancji

¹⁵ Zob. post. SN z 11.10.2002 r., I CZ 115/02, Legalis; S. Jaworski, *Apelacje*, s. 14.

¹⁶ D. Wetoszka, *Apelacje*, s. 7.

¹⁷ E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Kodeks, komentarz do art. 369, uw. 2.*

¹⁸ Tak post. SN z 10.8.2005 r., I CZ 56/05, Legalis; E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Kodeks, komentarz do art. 369, uw. 8.*

¹⁹ Zob. post. SN z 24.9.1998 r., III KKN 722/98, Legalis.

będą traktowane jak apelacje wniesione do sądu właściwego; za datę ich wniesienia należy uznać dzień złożenia w biurze podawczym tego sądu lub nadania apelacji pod adresem sądu II instancji w polskiej placówce pocztowej operatora publicznego²⁰. Ustawodawca zrezygnował z postępowania międzyinstancyjnego, bowiem sąd I instancji niezwłocznie przedstawia akta sądowi odwoławczemu (art. 371 KPC), który dokonuje oceny apelacji pod względem formalnym. Sąd II instancji odrzuca apelację wniesioną po upływie przepisanego terminu, nieopłaconą lub z innych przyczyn niedopuszczalną, jak również apelację, której braków strona nie usunęła w wyznaczonym terminie (art. 373 § 1 KPC).

Jak słusznie zauważa W. Broniewicz²¹, sąd – odmawiając przywrócenia terminu do wniesienia środka odwoławczego – musi wydać dwa postanowienia, a mianowicie postanowienie o odrzuceniu, względnie oddaleniu, wniosku o przywrócenie terminu i postanowienie o odrzuceniu środka odwoławczego. Oba te postanowienia mogą być oczywiście objęte jednym postanowieniem jako jego kolejne punkty²².

Orzecznictwo

Nieskuteczność wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku złożonego w dniu jego ogłoszenia, lecz przed dokonaniem ogłoszenia

Wniosek o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku złożony w dniu jego ogłoszenia, lecz przed dokonaniem ogłoszenia, jest nieskuteczny.

(...) Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że nieskuteczność wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku złożonego przed ogłoszeniem (podpisaniem) jego sentencji wynika z jego niedopuszczalności; nieistnienie wyroku w chwili zgłaszania wniosku o jego uzasadnienie oznacza brak substratu (przedmiotu) wniosku, podlega on zatem odrzuceniu jako niedopuszczalny, podobnie jak środek zaskarżenia skierowany przeciwko *sententiae non existit*.

(uchwała SN z 24.5.2017 r., III CZP 18/17, *Legalis*)

Skutki wniesienia przez stronę kilku apelacji od tego samego wyroku

Jeśli ta sama strona procesu wniesie kilka apelacji od tego samego wyroku, to należy je traktować jako jeden środek prawny; wystarczy, że pierwsza apelacja zostanie wniesiona w otwartym terminie do zaskarżenia. W takiej sytuacji kolejny środek prawny – wniesiony już po upływie ustawowego terminu – powinien być traktowany jako rozwinięcie argumentacji zawartej w pierwszej apelacji, z tym zastrzeżeniem, że w takiej sytuacji nie można uwzględnić zarzutów zawartych w kolejnym piśmie, których sąd nie bierze pod rozważę z urzędu, bo te muszą być zgłoszone w terminie zawitym zakreślonym przez ustawodawcę do zaskarżenia wyroku.

(wyrok SA w Warszawie z 9.1.2023 r., VI ACa 762/21, *Legalis*)

Brak znaczenia sprostowania orzeczenia dla terminu złożenia środka odwoławczego

Wydanie postanowienia o sprostowaniu orzeczenia nie ma wpływu na bieg terminu do zaskarżenia tego orzeczenia.

(postanowienie SN z 21.6.2012 r., III CZ 33/12, *Legalis*)

²⁰ E. Marszałkowska-Krześ (red.), Kodeks, komentarz do art. 369, uw. 6.

²¹ Glosa do uchw. SN (7) z 31.5.2000 r., III ZP 1/00, s. 257.

²² A. Góra-Błaszczkowska (red.), Kodeks, komentarz do art. 370, uw. 1.

Wniosek o ustanowienie pełnomocnika z urzędu a bieg terminu do wniesienia apelacji cywilnej

1. Złożenie wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych i ustanowienie pełnomocnika z urzędu nie ma wpływu na bieg terminu do złożenia apelacji.
2. Ustanowienie pełnomocnika z urzędu nie stanowi koniecznego warunku skutecznego dopełnienia czynności wniesienia apelacji w terminie.

(postanowienie SN z 10.1.2007 r., I CZ 108/06, Legalis)

5. Pełnomocnictwo do wniesienia apelacji

Katalog podmiotów uprawnionych do wniesienia apelacji otwiera **strona postępowania** niezadowolona z rozstrzygnięcia sądu I instancji. Uprawnionym jest również **pełnomocnik** tej strony działający na podstawie pełnomocnictwa, które zgodnie z art. 91 pkt 1 KPC obejmuje z mocy samego prawa umocowanie do wszystkich łączących się ze sprawą czynności procesowych. Jeśli pełnomocnictwo jako jednostronna czynność prawna nie zostało przez mocodawcę ograniczone, pełnomocnik procesowy ma umocowanie do wniesienia apelacji w imieniu mocodawcy. Pełnomocnik wnosi apelację w imieniu i na rzecz strony postępowania²³.

W literaturze podnosi się, że w praktyce niekiedy problematyczne jest ustalenie zakresu pełnomocnictwa wyłącznie na podstawie jego treści. Największe trudności mogą sprawiać sformułowania takie jak „w sprawie toczącej się przed sądem rejonowym (okręgowym)” bądź „w sprawie o sygnaturze (...)” ze wskazaniem sygnatury akt sądu I instancji, ale bez zaznaczenia, że upoważnia ono do działania przed sądami powszechnymi czy też sądami obu instancji. W ocenie *M. Manowskiej* precyzyjne wskazanie sądu, wydziału oraz sygnatury z zaznaczeniem, że upoważnienie dotyczy sprawy toczącej się przed sądem I instancji, powinno być potraktowane jako ograniczenie zakresu umocowania do postępowania przed sądem I instancji. Jeśli natomiast oświadczenie o udzieleniu pełnomocnictwa nie zawiera formuły upoważniającej do występowania przed określonym sądem tylko w sprawie o określonej sygnaturze, należy przyjąć, że zostało ono udzielone w postępowaniu pierwszoinstancyjnym i drugoinstancyjnym²⁴.

Przykład

Ja, niżej podpisany Tadeusz Kostny, udzielam adwokat Marcelinie Morskiej pełnomocnictwa do reprezentowania mnie w sprawie o sygn. akt I C 717/23 toczącej się przed Sądem Rejonowym w Płocku I Wydział Cywilny.

²³ D. Wetoszka, *Apelacje*, s. 10.

²⁴ M. Manowska, *Apelacja*, s. 29.

Przykład

Anastazja Milska niniejszym upoważnia adw. Tamarę Krysiak do reprezentowania jej, z prawem substytucji, przed sądami powszechnymi wszystkich instancji, sądami polubownymi, innymi instytucjami i osobami fizycznymi oraz prawnymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie przeciwko PZU S.A. o odszkodowanie i zadośćuczynienie w związku z wypadkiem samochodowym z 26.7.2022 r.

Brak pełnomocnictwa stanowi brak formalny apelacji, który uniemożliwia jej nadanie prawidłowego biegu. Niezależnie od tego, czy apelacja dotknięta brakami formalnymi wnoszona jest przez stronę czy przez adwokata lub radcę prawnego, który tę stronę reprezentuje, sąd wzywa do poprawienia lub uzupełnienia apelacji w wyznaczonym terminie (termin sądowy) pod rygorem odrzucenia apelacji (art. 130 § 1 i 2 oraz art. 130^{la} § 1 i 3 KPC nie znajdują zastosowania w zakresie ustawowego tygodniowego terminu do usunięcia tych braków/ponownego wniesienia pisma procesowego oraz skutku nieusunięcia braków polegającego na zwrocie pisma). Pamiętać należy, że na skutek zniesienia postępowania międzyinstancyjnego przez nowelizację KPC z 4.7.2019 r. postanowienie o odrzuceniu apelacji wydaje sąd II instancji – art. 373 § 1 KPC.

Podmioty uprawnione do wniesienia apelacji inne niż strona to, m.in.:

- 1) prokurator,
- 2) Rzecznik Praw Obywatelskich,
- 3) interwenient uboczny,
- 4) organizacja pozarządowa,
- 5) inspektor pracy,
- 6) powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów.

Orzecznictwo

Zakres pełnomocnictwa procesowego udzielonego do „zastępstwa” w konkretnej sprawie

Udzielenie pełnomocnictwa procesowego do „zastępstwa” w konkretnej sprawie, bez ograniczania zakresu pełnomocnictwa, oznacza umocowanie pełnomocnika do podejmowania wszystkich łączących się z tą sprawą czynności procesowych oraz składania niezbędnych oświadczeń zarówno w postępowaniu przed sądem I, jak i II instancji. Dla skuteczności wykazania pełnomocnictwa procesowego ogólnego wystarczające jest oznaczenie sprawy w dokumencie poprzez jakikolwiek opis pozwalający na jej określenie w procesowym znaczeniu, w tym także przez ogólne stwierdzenie o upoważnieniu pełnomocnika do zastępowania mocodawcy.

(postanowienie SN z 13.1.2016 r., V CSK 289/15, Legalis)

Treść pełnomocnictwa procesowego

Ustawodawca nie przewidział wymagań formalnych, jakim powinno czynić zadość określenie sprawy w treści pełnomocnictwa. Może ono zatem polegać na oznaczeniu stron i przedmiotu postępowania, na wskazaniu sygnatury akt, jak też na jakimkolwiek innym oznaczeniu, które pozwala na identyfikację sprawy w jej technicznop procesowym znaczeniu.

(postanowienie SN z 20.1.2015 r., V CZ 93/14, Legalis)

Ustalanie zakresu pełnomocnictwa do dokonania poszczególnych czynności procesowych

Zakres pełnomocnictwa ograniczonego do poszczególnych czynności procesowych należy ustalać na podstawie art. 88 KPC, z uwzględnieniem art. 65 KC w zw. z art. 92 KPC.

(wyrok SN z 4.9.2008 r., III UZ 6/08, Legalis)

Zakres umocowania pełnomocnika w postępowaniu cywilnym

Umocowanie udzielone profesjonalnemu pełnomocnikowi przed sądem I instancji rozciąga się także na postępowanie przed sądem II instancji.

(wyrok SN z 5.3.2004 r., I CK 377/03, Legalis)

Forma pełnomocnictwa do czynności procesowych w sprawie wymagającej pełnomocnictwa szczególnego

Pełnomocnictwo do niektórych tylko czynności procesowych w sprawie, w której wymagane jest pełnomocnictwo szczególne, musi wymieniać te czynności i oznaczać sprawę przez wskazanie jej przedmiotu oraz stron.

(postanowienie SN z 19.10.1999 r., II CZ 115/99, Legalis)

6. Wymogi formalne apelacji

6.1. Wymagania przewidziane dla apelacji jako pisma procesowego

Apelacja w sprawach cywilnych jako zwyczajny środek odwoławczy powinna być sporządzona i wniesiona na piśmie, a ponadto spełniać wymogi formalne:

- 1) przewidziane dla pisma procesowego określone w art. 126 i n. KPC;
- 2) przewidziane dla apelacji – tzw. wymagania konstrukcyjne – art. 368 § 1 pkt 1–3 i 5 KPC.

Apelacja powinna zawierać zatem następujące elementy konstrukcyjne:

- 1) oznaczenie sądu, do którego jest skierowana – art. 126 § 1 pkt 1 KPC;
- 2) imiona i nazwiska lub nazwy stron, ich przedstawicieli ustawowych i pełnomocników – art. 126 § 1 pkt 2 KPC;
- 3) sygnaturę akt – art. 126 § 2¹ KPC;
- 4) wartość przedmiotu zaskarżenia – art. 126¹ § 1 KPC;
- 5) oznaczenie rodzaju pisma – art. 126 § 1 pkt 3 KPC;
- 6) oznaczenie wyroku, od którego jest wniesiona, ze wskazaniem, czy jest on zaskarżony w całości, czy w części – art. 368 § 1 pkt 1 KPC;
- 7) zwięzłe przedstawienie zarzutów – art. 368 § 1 pkt 2 KPC;
- 8) uzasadnienie zarzutów – art. 368 § 1 pkt 3 KPC;
- 9) powołanie, w razie potrzeby, nowych faktów i dowodów – art. 368 § 1 pkt 4 KPC;
- 10) wniosek o zmianę lub o uchylenie wyroku z zaznaczeniem zakresu żądanej zmiany lub uchylenia – art. 368 § 1 pkt 5 KPC;

- 11) podpis strony albo jej przedstawiciela ustawowego lub pełnomocnika – art. 126 § 1 pkt 6 KPC;
- 12) wymienienie załączników – art. 126 § 1 pkt 7 KPC.

Zachowanie powyższych wymagań formalnych apelacji warunkuje dopuszczalność jej rozpoznania, zaś ich niespełnienie może spowodować bezskuteczność apelacji lub wezwanie strony apelującej do uzupełnienia braków formalnych pisma procesowego. Jest to konsekwencją zasady formalizmu procesowego²⁵.

6.1.1. Oznaczenie sądu, do którego jest skierowana

Apelację od wyroku sądu rejonowego rozpoznaje sąd okręgowy, a od wyroku sądu okręgowego – sąd apelacyjny (art. 367 § 2 KPC). Zgodnie z art. 369 § 1 KPC apelację wnosi się do sądu, który wydał zaskarżony wyrok. Autor apelacji musi zatem wskazać w jej treści sąd właściwy do rozpoznania sprawy w wyższej instancji, jednocześnie wnosząc ją do sądu, który wydał zaskarżony wyrok. Tym samym apelację kieruje się do sądu wyższej instancji, który będzie ją merytorycznie rozpoznawał, ale **za pośrednictwem** sądu wydającego wyrok.

Przykład

Sąd Okręgowy w Gdańsku
XVI Wydział Cywilny Odwoławczy
za pośrednictwem
Sądu Rejonowego w Sopocie
I Wydział Cywilny
ul. 1 Maja 10
81-828 Sopot

Brak oznaczenia sądu odwoławczego stanowi brak formalny apelacji. Przepisy KPC **nie wymagają od autora apelacji dokładnego określenia sądu i wydziału właściwego** do rozpoznania sprawy w II instancji. Wydział ten zostaje oznaczony poprzez podanie sygnatury akt sprawy, w której wnoszona jest apelacja²⁶.

Przykład

Sąd Okręgowy w Krakowie
ul. Przy Rondzie 7
31-547 Kraków
za pośrednictwem
Sądu Rejonowego w Wadowicach
I Wydział Cywilny
ul. Żwirki i Wigury 9
34-100 Wadowice

²⁵ D. Wetoszka, *Apelacje*, s. 11–12.

²⁶ M. Manowska, *Apelacja*, s. 36.